

A kisajátítás törvényi szabályozásának története Magyarországon (1881-1944)

1. Jó két évtizeddel ezelőtt kezdtem foglalkozni a kisajátítás históriájával, különös tekintettel hazai szabályozás történetére, melyben az átfogó magyar kisajátítási törvényig (1881: 41. tc.) jutottam el, s a további, a polgári korban történt fokozatos jogcím-bővítéseket egyetlen jegyzetbe sűrítettem össze.¹ Hogy most ennyi idő is múltán folytatom e téma kutatását, annak két oka van: (1) *Kis európai jogtörténet* c. tansegédletem írásakor az intézmény középkori és kora újkori gyökereihez is közelebb jutottam; (2) megbízást kaptam a *Société Jean Bodintól*, hogy 1996. májusi amszterdami konferenciájára, melynek témája éppen a kisajátítás, megadott szempontok szerint, írjam meg az intézmény magyarországi történetét. Ehhez pedig az 1881: 41. tc. utáni törvényhozási történetet is föl kell tárnom. Jelen tanulmány az intézményi előzményeknek – mint Pólay Elemér szokta volt mondani – mogyoróhéjban való összefoglalása nyomán viszonylagos teljességre törekvéssel e kiegészítő törvények létrejöttét tartalmazza. Ez e tanulmányban szükségképpen, de szándékoltnan is egyenlenséggel jár, amiért kárpótolnak azok az új részeredmények, melyek teljesebbé teszik a kisajátítás hazai polgári kori pályafutásáról alkotott jogtörténeti képünket.

I.

A kisajátítás fejlődéstörténete²

2. A kisajátítás a magántulajdon kényszerű igénybevétele közcélra törvényes eljárásban és kártalanítás ellenében. Tárgya csak ingatlan vagy ingatlanhoz kapcsolódó jog (pl. regálé) lehet. A közhatalomnak nem minden tulajdonelvonása kisajátítás; nem az sem a büntető jellegű vagyonek kobzás, sem a társadalmi-politikai célú vagyonátcsoportosítást szolgáló 20. századi szocializálás. A kisajátított ingatlan az állam vagy közcélú munkálatokat végző magánvállalkozás tulajdonába kerül.

A középkorban először a városi középipítkezésekhez, valamint tűzvédelem végett vettek igénybe kényszerűen, ám kártérítés ellenében telkeket; Felső-Itáliában már a 12. században, Koppenhágában 1254-ben, a német és svájci városokban pedig a 14.

¹ Ruszoly József: A kisajátítás törvényi szabályozásának története Magyarországon (1836-1881). *Acta Jur. et Pol.* Szeged, Tom. XXIV. Fasc. 3. (1977). Utánközlésben: Ruszoly József: Tíz tanulmány a jog- és alkotmánytörténet köréből. Szeged, 1995. 53-88.

² Ruszoly József: *Kis európai jogtörténet*. (Szerkesztés alatt. 1996-ban jelenik meg a Püski Kiadónál.)

századtól. A városokon kívül csatorna- és gátépítések esetén Németalföldön és Ausztriában találkozni vele; ugyancsak alkalmazták bányaművek létesítésére is.

Noha a római jogban ismeretlen volt, a glosszátorokat, majd az *usus modernus* tudósait a 16. századtól egy-egy esete már foglalkoztatta, mégpedig nem pusztán magánjogi, hanem közjogi szempontból is. Az intézmény elvi, jogfilozófiai és jogrendszertani megalapozása a természetjogász Hugo Grotius nevéhez fűződik. *De iure belli ac pacis* (1625) c. alapművében abból az elméleti fikcióból indult ki, hogy a magántulajdon kialakulása önmagában nem szüntette meg teljesen a közösség eredendő jogait, sőt ellenkezőleg: az összesség magasabb szintű joga (*ius eminens*) továbbra is az egyének joga (*ius singularē*) fölött áll. A *ius eminens*ből folyó *dominium eminens* erejénél fogva közérdekből (*utilitas publica*) mindig igénybe lehet venni az egyének szerzett privat jogát (*ius quaesitum*), persze csak a jogvesztésért járó közösségi kártalanítással (*compensatio ex communi*). Grotius elmélete nagy viták közepett vált elfogadottá a természetjogban, s utat talált valamennyi korai kodifikációba (*Codex Maximilianeus Bavaricus civilis* [1756], *ALR* [1794], *Code civil* [1804], *ABGB* [1811]).

A francia fölvilágosodás szerzői közül Montesquieu az abszolút uralkodói (állami) önkénnyel szemben föllépve, a hatalmi ágak szétválasztása alapján, a magántulajdon védelmében követelte a kisajátítás törvényi rendezését. A *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* (1789) 17. cikkelyében a tulajdon szentségének leszögezése mellett megállapította a kisajátítás két alapfeltételét: törvényes eljárás a közérdek alapján és előzetes kártalanítás. Az *expropriation* ezután általánosan bevett intézménnyé vált nem csupán Franciaországban, ahol a *Code civil* nyomán eljárását külön törvény rendezte (1810), hanem Európa-szerte.

Az intézmény a magánjog és a közjog határterületén alakult ki. A kisajátítást közcélból (közérdekből) a törvényhez kötött és az egyre inkább közigazgatási bírósági ellenőrzés alatt álló közigazgatási hatóságok rendelték el, a kártalanítás vitás esetei viszont rendes bíróságra tartoztak. A 19. századi kisajátítás elsősorban vasút-, út- és erődtípusépítések céljára történt, ám már a század második felében fölhasználták városrendezési, városépítési célokra is.³

*A kisajátítás 19. századi intézményi elemei*⁴

3. A kisajátítás általános indokaként, az igénybevétel alapelveként mind a törvényhozás, mind a szakirodalom olyan, már-már közhely jellegű kifejezéseket használt, mint a közérdek (*nécessité publique, öffentliches Interesse*), a közhaszon (*utilité publique, öffentlicher Nutzen, gemeiner Nutzen*), a közjó (*öffentliches Wohl, gemeines Interesse, das allgemeine Beste*) vagy az előbbiektől némileg elütő közszükség (*öffentliche Nothwendigkeit*). Ezek tartalma tetszés szerint szűkíthető vagy bővíthető volt. Az intézményt monografikus igénnyel első ízben feldolgozó Georg Meyer (1868) mindezek helyébe az időről időre változó, így minden esetben konkrétan meghatározandó államcél (*Staatszweck*) kívánta állítani, a bizonytalanságot azonban ez sem szüntette volna meg.

³ G. Neusser: Enteignung. HRG 1:949-464.

⁴ Ruszoly József, 1977: 5-10.; 1995: 55-60.

4. A kisajátítás mindenkor alapelve a konkrétan meghatározott *kisajátítási esetekben* ("jogcímek"-ben) öltött testet, melyek a társadalom és az állam fejlettségi fokával összhangban időtől és helytől függően változtak. A 17-18. századi feudális abszolutizmus korában, a modern kisajátítás előidejében az állam elsősorban védelmi-erődítési célra vette igénybe polgárai javait, de már ekkor is jelentősége volt a közlekedés előmozdítására – út- és hidépítés, csatornázás céljára – és árvízvédelmi okokból való kisajátításnak. Az 1830-as évektől kezdve a kibontakozó vasútépítés lett az első számú kisajátítási eset, amely mellett azonban egyre több helyütt találkozunk a városrendezéssel, sőt az ipartelepítéssel kapcsolatos kisajátítási célokkal is.

A kisajátítási alapelvnek a kisajátítási esetekben (jogcímekben) való realizálása nem volt könnyű feladat. A mindenkor szabályozás az adott állam jogrendszerével összhangban változott, de a szakirodalom képviselői is alig tudtak minden esetre alkalmazható megoldást ajánlani. Alapvetően két lehetőség volt: (1) meghatározott állami szervek az absztrakte fogalmazott kisajátítási alapelv figyelembevételével esetről esetre dönthessenek a kisajátításról, vagy (2) a törvényhozás a lehetséges esetek körét eleve határozza meg.

Az első megoldás keretében egyes délnémet államokban a közigazgatás erre kijelölt szerve határozott, Angliában, az USA-ban, néhány német tartományban és "városállamban", valamint szövetségi szinten Svájcban a törvényhozás esetről esetre törvényben rendelte el a kisajátítást. A példaadó Franciaországban mindkét császárság és a restauráció idején császári, ill. királyi dekrétum (1810, 1852), az 1833. és 1841. évi szabályozás szerint viszont jelentősebb esetekben – nagyobb közmunkák, országutak, csatornák, vasutak, dokkok építése esetén – csak törvény adhatott engedélyt a munkálatokra, vagy rendelhetett el kisajátítást; kisebb jelentőségű esetekben – pl. helyi érdekeltsgű utak és vasutak építésénél – ugyanez királyi rendelettel történt. A törvényhozás Franciaországban 1833-tól kezdve eleve taxatív meghatározta a kisajátítási eseteket (jogcímeket), melyek alkalmazását azután további magas szintű állami hozzájárulástól tette függővé.

A második megoldás körében a szabályozás történhetett az esetek minden egyes csoportjára kibocsátott külön törvényekben – így, pl. út- vagy vasútépítésekre vonatkozóan –, melyekhez az alapelveket tartalmazó és az eljárást egységesítő általános törvény is járulhatott. E megoldást néhány északnémet "középpálm" mellett az első szabályozásokban (1836, 1840) hazánk törvényhozása is alkalmazta.

Az 1837. évi bajor törvényben nyert először német földön taxatív felsorolást a kisajátítási esetek köre. A kormányjavaslat eredetileg itt is csupán az alapelveket tartalmazta ("*Erreichung allgemeiner Staats- oder öffentlicher Gemeinzwecke*"), a tartománygyűlés felsőháza azonban hosszas viták után elérte, hogy ezt 14 esetre ("jogcímre") korlátozzák. A példát előbb csak a türingiai kisállamok, később Poroszország is követte, s erre az útra lépett 1868-ban a mi törvényhozásunk is.

Georg Meyer 1868-ban az addigi példák alapján 19 csoportba sorolta be ezen általános törvényekben szabályozott kisajátítási eseteket (jogcímeket). Itt említette meg: az erődítést, a középületek és közterek létesítését, a településrendezést, az országhatárok biztosítását, temetők nyitását, országutak, vasutak, távíróvonalak, víziéptmények létesítését, a vízszabályozást, kikötők, vízvezetékek és kutak létesítését, a mocsárlecsapolást, az árvízvédelmet, a talajjavítást, a bányászatot, az egészségügyi és

biztonsági létesítmények építését, a kulturális értékek védelmét, valamint a szükséghelyzetet.

E jogcímek több szempontból bírálhatók voltak, s e kritikának a tudomány képviselői hangot is adtak, bár aligha kétséges, hogy a szabályozás fejlődésére döntő hatást mégsem ők, hanem az általuk is képviselt társadalmi érdekek gyakoroltak. A kisajátítási alapelvek konkretizálását kizárólag csak a közigazgatásra bizni abszolutista eredetű és önkényhez vezethető megoldás maradt, a törvényhozók viszont aligha viselhették volna el az esetről esetre való állásfoglalás terhét, amint az a *privatbillek* tömege alatt roskadozó angol parlament példája is mutatta. A fejlődés útja csakis a kisajátítási esetek ("jogcímek") törvényi, lehetőleg taxatív jellegű szabályozása irányába vezethetett.

A törvényhozásnak egyébként a jelentősebb vállalkozásokra vonatkozó *koncesszió* megadása révén továbbra is megmaradt az esetről esetre gyakorolt befolyása, bár ezen engedélyezés jogdogmatikailag csupán előfeltétele, nem pedig része volt a kisajátítási eljárásnak.

5. A kisajátítás alanyait illetően a szakirodalomban eltérő nézetek voltak. Az eljárásban két jogalany: a kisajátító (*Expropriant*) és a kisajátított (*Expropriat*) álltak egymással szemben. Az előbbieket azon természetes vagy korabeli felfogás szerinti jogi személyek – egyebek mellett maga az állam, községek, egyházi testületek és magántársaságok – voltak, akik javára a kisajátítás történt, az utóbbiak pedig eredetére – pl. hitbizomány voltára – tekintet nélkül a kisajátítandó jószágon tulajdonjoggal vagy egyéb dologi jellegű jogokkal bíró jogalanyok lehetnek.

Vitás volt az *állam* szerepe az esetek nagy részében, amikor nem a magának az államkincstárnak a javára, hanem mások – pl. vállalkozók – részére került sor kisajátításra. A kisajátításban elsősorban egyoldalú közjogi aktust látó porosz szerzők (Thiel, Grünhut) az államot tekintették egyedüli kisajátítónak, amely az így megszerzett jogokat nyomban átengedi a kisajátítást kérő természetes vagy jogi személynek (*cessio*). A kisajátítás magánjogi oldalát hangsúlyozó Georg Meyer velük szemben az államot csak akkor tekintette kisajátítónak, ha a maga javára sajátított ki, egyébként csak "e jog forrásának". Nyilvánvalóan a kiindulási alapból folyó ellentétet pedig látszólag oldhatta fel a fiatal Harrer Ferenc (1896), aki az államot közvetett, a "kisajátítási jog gyakorlóját" pedig közvetlen kisajátítónak tekintette.

6. A kisajátítás tárgya legtöbb törvény kifejezett rendelkezése szerint csak *ingatlan dolog*, helyesebben az azzal kapcsolatos dologi jog – az esetek többségében maga a tulajdonjog – volt. Egyes késő feudális társadalmi rendszerű államokban – így pl. a 19. század első felében Ausztriában – a kisajátítás *ingó* dolgokra is kiterjedt; mozgósítás alkalmával pl. a lovakra, éhínség idején a gabonaneműekre. Több szerző – ámbár egyes esetekben elismerte ennek szükségességét – rendszertanilag helyesebbnek vélte ezt az állam szükségjoga körébe utalni. Némely szerzők külön is említést tettek a *jogok* vagy más szóval "testetlen dolgok" kisajátításáról, ez azonban fölösleges volt, hiszen e jogok többnyire ingatlanhoz kapcsolódtak akkor is, ha ez nem minden esetben volt teljesen nyilvánvaló, mint pl. a feudális eredetű jogokat illetően. A kisajátítás egyébként általában a dolog tulajdonának végleges elvonásával járt, de előfordult – főként az ideiglenes kisajátítás körében – egyes idegen dologbeli jogok, mint pl. a szolgálat megszerzése is.

A kisajátítás az elérni szándékozott célnak megfelelően nem mindig terjedt ki az ingatlan dolog (telek) egészére, a törvények azonban francia mintára ilyen esetekben is lehetőséget nyújtottak a tulajdonosok számára arra, hogy megalapozott esetben kérhessék a teljes telek (fekvőjóság) igénybevételét. E *kiterjesztési joggal* éppen ellentétes, bár ugyancsak a tulajdonosok érdekeit szolgálta a visszavásárlási vagy szelídebb formájában az elővételi jog fenntartása a kisajátítás céljának megghiúsulása vagy megszűnése esetére. A *visszavásárlási (elővételi)* joggal való élés esetén többnyire a kérdéses fekvőjóságért való kártalanítási összeg visszafizetésére került sor. Annak értékcsökkenése esetében ez az összeg arányosan csökkenthető volt, az eredeti tulajdonos számára is kedvező értéknövekedés esetén pedig ugyanígy növelhető volt.

7. A kisajátított telek szükségképpen ellenértéke az általában pénzben megállapított *kártalanítási összeg*, bizonyos esetekben pedig *csereingatlan* volt. A különböző törvények szerint a kártalanítás során nem pusztán az adott jóság kisajátításakor becsértékét kellett megfizetni, hanem a tulajdonosnak vagy más dologi jogosultnak minden olyan kárát meg kellett téríteni, melyet ő a kisajátítás folytán elszenvedett. Ennek törvényi rendezése nem volt könnyű, egyes törvények is meglehetősen eltértek egymástól. Több német kisajátítási jogforrás az általános és a helyben szokásos vételár mellett a *speciális érték* – közhasználatúbb kifejezéssel: relatív érték – megtérítésére is kötelezte a kisajátítót. Így pl. akkor, ha a kisajátított az illető jóságot valamilyen mesterség üzésére használta. Az *előszereteti érték* esetleges követelését több törvény kifejezetten kizárta. A bajor törvény (1837) másokkal egyetemben figyelemmel volt azon értékcsökkenésre is, melyet a tulajdonosnak a kisajátított telekkel vagy telekrésszel szomszédos telke vagy telekrésze szenvedett. Meghatározott esetekben ilyenkor a tulajdonos követelhetette a kisajátításnak ezekre való kiterjesztését is.

A kártalanítás a kisajátítás leglényegesebb eleme lévén, nem csupán a szabályozásban jelentett nehézséget, hanem a gyakorlatban is. Így pl. az egyik német tartományban fölmerült a kérdés: figyelembe lehet-e venni a kisajátítandó dolognak a kisajátítási cél elérése utáni esetleges értéknövekedést? Erre a gyakorlat és az elmélet egybehangzóan tagadó választ adott: a kártalanítás megállapításánál csakis a kisajátítás időpontjabeli értéket lehetett figyelembe venni. A spekuláció következtében persze közvetlenül a kisajátítás előtt is növekedhetett a jóság értéke.

A francia és nyomában sok más európai állam törvényhozása kifejezetten kinyilvánította az *előzetes kártalanítást*, azaz a kisajátított jóság birtokbavételét csak a kártalanítási összegnek a kisajátítást szenvedő részére megfizetése vagy bírói letétbe helyezése nyomán engedték meg. A tulajdonos ez esetben már előzetesen is korlátozhatták a kisajátítási szervek – pl. építési tilalmat rendelhetek el, tűrnie kellett a kisajátítást megelőző munkálatokat, stb. –, egyébként pedig sürgős esetekben mód nyílt a jóságnak a kisajátító általi előzetes birtokbavételére, sőt azon bizonyos előmunkálatok megkezdésére is. Más törvények – köztük az 1881. évi magyar is – a kártalanító határozat jogerőre emelkedésekor lehetővé tették a kisajátítási kérőnek a birtokbavételt, csupán a kisajátítási összegnek záros határidőn belüli megfizetésére kötelezték, miáltal annak "előzetes" jellege nem a birtokbavételhez, hanem a tulajdonátszálláshoz kapcsolódott.

8. A kisajátítási eljárás már a múlt században (is) két szakaszra: (1) a szoros értelemben vett kisajátítási eljárásra (*Abtretungsverfahren*) és (2) a kártalanítási eljárásra (*Entschädigungsverfahren*) szakadt szét.

A szoros értelemben vett kisajátítási eljárás a vállalkozásnak s vele együtt a kisajátításnak fentebb ismertetett előzetes engedélyezése, ill. a szükséges mérnöki előmunkálatok nyomán az igénybe veendő jószágok pontos megállapításában és azok kisajátításának kimondásában állt. Az eljárás ezen első szakasza legtöbb országban a helyi közigazgatási szervek hatáskörébe tartozott, melyek határozata ellen a miniszteriális szervekhez lehetett fordulni. Franciaországban az 1810. évi szabályozástól kezdve a megyei prefektus határozata az első fokú polgári bíróság elé került, amely azonban pusztán az alakiságok betartását vizsgálhatta. A kisajátítást eljárási szempontból jóváhagyó bírói végzés ellen hatásköri és egyéb eljárási okból az érdekeltek semmisségi panasszal fordulhattak a Semmitűszékhez (*Cour de cassation*). Bár a bíróságoknak a kisajátítás első, igénybevételi szakaszába való bevonása francia földön is csupán eljárási jellegű kérdések felülbírálatára szorítkozott, a kontinens más államaiban – az egyetlen Belgiumtól eltekintve – a 19. században pusztán óhaj maradt az eljárás ezen részébe való bevonásuk. A kisajátítás kimondása, mint célszerűségi alapon meghatározott döntés, általában a közigazgatási szervek kizárólagos joga maradt; a törvényhozási úton történő angol kisajátítás mellett megemlítendő, hogy egyes város-respublikákban, mint Genfben és Hamburgban a népképviselői testület döntött ebben az ügyben.

A lényegileg közigazgatási jellegű első szakaszt követő kártalanítási eljárás alapvetően bírói jellegű volt. Az első szakaszban első fokon eljáró közigazgatási szervek általában csupán a felek közötti egyezség megkötését kísérelték meg, különben nem avatkoztak a kártalanításba. Kivételesen – így pl. az 1835. évi szász vasúttörvény szerint – e szervek döntöttek a kártalanítás kérdésében is, határozatuk ellen azonban az érintettek bírósághoz fellebbezhetek. Legáltalánosabb volt az 1810. évi francia törvény által alkalmazott megoldás: első fokon rendes polgári bíróság szakértők bevonásával döntött a kártalanításról, és ez ellen a szokásos úton jogorvoslattal lehetett élni. Ritkábban, főként a türingiai államokban alkalmazták azt a megoldást is, hogy a kártalanítás kérdésében egy közigazgatási vagy bírósági hivatalnok által vezetett és a felek által paritásos alapon kijelölt szakértő bizottság döntött. Az 1833. és 1841. évi francia törvények értelmében minden járásban speciális *kisajátítási esküdtzék* alakult, melynek határozata ellen csupán semmisségi panasznak volt helye. Ez a földtulajdonosi érdekeket szem előtt tartó szabályozás, bármennyire is megnyerte a haladó német polgári jogtudósok tetszését, alig nyert máshol bevezetést. Érdemes megemlíteni, hogy a kontinensen Frankfurt mellett a budapesti kisajátításokat szabályozó 1868. évi törvényünk élt ezzel a megoldással. Angliában a kisajátított fél kérésére a jószág fekvése szerint illetékes grófság esküdtzéke elé is kerülhetett a kártalanítás ügye.

9. A kisajátítás jogi jellege az intézmény történetének legvitatottabb kérdése volt. Az elmondottakból is kitűnt, hogy a kisajátítás olyan, a liberális kapitalizmus korában egyre növekvő jelentőségű intézmény volt, amely a közjog (államjog, alkotmányjog) és a magánjog (polgári jog) határterületén helyezkedett el. A magántulajdonnak vagy más vagyoni jogoknak az állam szervei által a törvényben meghatározott közcélokra, az államkincstár vagy vállalkozók javára, az érintettek

beleegyezése nélkül való igénybevétele a jogrendszernek kétségkívül az államhatalom gyakorlásával kapcsolatos közjogi szférájába tartozott, egyben azonban olyan joghatásokat eredményezett, melyek a legnagyobb részt vagyoni viszonyokat szabályozó magánjog körébe estek. A kisajátításnak e lényegéből fakadó *kettős jellegét* a kor tudománya is felismerte ugyan, a szerzők mégis hol az egyik, hol a másik oldalt igyekeztek előtérbe helyezni.

A legrégebb, bizonyos partikuláris szabályozások által is alátámasztott, a kisajátítottak helyzetét erősítő nézet szerint a kisajátítás során a fekvő jószág a felek részvételével kényszeradásvétel (*erzwungenes Verkauf, Zwangskauf*) keretében cserélt gazdát. Ezzel éppen ellentétes volt az az álláspont, amely szerint a kisajátítás lényegét tekintve egyoldalú "állami aktus" (*einseitiger Staatswillensakt, bzw. Staatsakt*), amely *ipso iure* eredményez vagyoni joghatásokat. Ezekben a kisajátítás jogalanyai egyáltalán nem, vagy csupán a kártalanítási szakaszban vesznek részt, amit azonban a szerzők már pusztán "végrehajtási" aktusnak tekintettek. A két teória lényegi különbözőségét igen szemléletesen mutatja, hogy az előbbi a római jogból kölcsönzött *traditiót* teszi a vagyoni jogok átszállásának előfeltételévé, az utóbbi viszont az eredeti szerzőmódnak tekintett *occupatiót* állítja ennek helyébe. Ez azonban az állam mint közjogi jogalany aktusa, miáltal a foglaltatás szükségképpen elveszti magánjogi jellegét.

A témát monografikusan első ízben feldolgozó Georg Meyer 1868-ban jól érzekelte az intézmény kettős jellegét; egyaránt foglalkozott a kisajátítás "államjogi elvével" (*staatsrechtlicher Prinzip*) és "magánjogi jellegével" (*privatrechtlicher Charakter*). A kisajátítás megengedhetőségét, feltételeit és formai kellekeit államjoginak, a "kölcsönös vagyoni szolgáltatásokat" pedig magánjogiaknak tekintvén az előbbi körben elsősorban a már említett *Saatzwecket*, az utóbbi területen pedig a felek között a kisajátítás (*Abtretung*) kimondásakor létrejött, de csupán a kártalanítás (*Entschädigung*) megállapításával teljessé váló kétoldalú kötelmi viszont vizsgálja, amely *obligato quasi ex contractu* formájában realizálódva a konszenzus kivételével az adásvétel elemeit tartalmazta. A fiatal marburgi magántanár, a későbbi neves heidelbergi pozitivisták közjogász professzor, ha nem is kifejezetten, de műve belső arányaiból, hangsúlyaiból következtethetően a kisajátítás *magánjogi oldalát* helyezte előtérbe.

A kisajátítás kettős jellegét később Paul Laband, a Német Birodalom vezető államjogásza is elismerte, ő azonban már ismét a *közjogi oldalát* hangsúlyozva fejtette ki, hogy a kisajátítás során a vagyoni jogok átruházása egyoldalú állami aktus révén történik, s ebből, nem pedig az előbbieket szerint konstruált kötelmi viszonyból jön létre a kisajátított ugyancsak egyoldalú kártalanítási igénye a kisajátítás kedvezményezettjével szemben.

Összefoglalva megállapítható, hogy a kisajátítás a klasszikus kapitalizmus jogrendszerében olyan kétarcú intézmény volt, amely szükséges rosszként egyaránt szolgált a társadalmi célok megvalósítását és – közvetlenül vagy közvetve – a polgárság gazdasági erejének növelését, valamint az államnak ennek érdekében a vagyoni viszonyokba való egyoldalú beavatkozását. Ezen egyoldalú beavatkozás korlátozásának igénye formálta ki az egyes elemeiben a feudális abszolutizmus korában sem ismeretlen kisajátítás intézményét. A kisajátításnak a tulajdon szentségével való egyeztetése az intézmény közjogi és magánjogi oldalának egyensúlyban tartása révén történhetett, ami azonban még a legfejlettebb országokban is gyakorlati nehézségekkel járt.

A kisajátítás törvényi szabályozása hazánkban (1836-1881)⁵

10. Az intézmény reformkori kezdeteit az ország kereskedelmi útvonalainak – vasutaknak és csatornáknak – kiépítését tárgyaló 1836: 25. tc., a Duna-Tisza csatornáról szóló 1840: 37. tc., valamint a Magyarország területét is érintő Bécs-Trieszt közötti vasútra vonatkozó 1840: 40. tc. jelentették. Az önkényuralom a vasútépítést szabályozó 1854. évi és a közúti, valamint a vízi építkezésekkel foglalkozó 1857. évi miniszteri rendeletek tartalmazták az ABGB-n (OPTK-n) alapuló kisajátítási szabályokat. Az 1865-1868. évi országgyűlés nem sokkal a kiegyezés után hozta tető alá első hazai általános kisajátítási törvényünket (1868: 55. tc.)⁶, valamint a Buda és Pest területén eszközlendő, a később egyesített fővárosok területének rendezését célzó kisajátítások speciális szabályait tartalmazó 1868: 56. tc.-t.⁷ Az 1878-1881. évi országgyűlés az árvíz által elpusztított Szeged városának rendezését célzó speciális törvényen (1879: 19. tc.)⁸ túl, főként a vidéki városok részéről felmerült igények honorálásaként új általános kisajátítási törvényt (1881: 41. tc.) alkotott, amely lényegi változtatás nélkül 1951-ig hatályban maradt.

11. A kisajátítás *elvi alapját* a hazai szabályozás a francia és német mintákból ismert általános fogalmakkal rakta le. Az 1836: 25. tc. az ország, ill. a haza köz-javát tette a kisajátítás elvi alapjává. Az 1868: 55. tc. szintén a közjóban látta a kisajátítás általános indokát, az 1868: 56. tc. pedig az országos érdek mellett speciálisan Pest és Buda városok közérdekei fennforgását tekintette a kisajátítás mércéjének. Az 1881: 41. tc. alapelveként a közérdek fogalmát vette föl.

Törvényeink emellett pontosan meghatározták a kisajátítás közvetlen *céljait*, *jogcímeit* is. Ez az első törvényekben konkrét, jórészt esetileg megállapított formában történt.

Az 1868: 55. tc. a vasutak és csatornák építése, valamint a folyószabályozás, a közutak létesítése, a vizek és mocsarak lecsapolása, a futóhomok meggátlása, hidak, kikötők, távirdák, parti rakhelyek és dokkok felállítása, továbbá hadi erődítések céljából engedte meg a kisajátítást. Az 1868: 56. tc. Budán és Pesten az előbbieken túl új utcák és terek nyitása, a meglévők szélesítése és egyenesítése; a fennálló iskolák, kórházak, emberbaráti intézmények, börtönök és dologházak bővítése; történelmi emlékművek felállítása és államépületek létesítése céljából, továbbá az egészségre ártalmas vagy tűzveszélyes gyárakra vonatkozóan engedte meg a kisajátítást. Az 1881: 41. tc. részint pontosította a fenti célokat, részint újakat is bevezetett. Névumnak tekinthető pl. az a pontja, amely az államépületek és intézetek létesítését az ország egész területén kisajátítási okká emelte. Igen jelentősek voltak a törvény azon szakaszai, amelyek a felmerült igények nyomán a települések jogállásától, részben lakosságuk számától függően is tette lehetővé – szűkebb vagy tágabb mértékben – a helyi célokat szolgáló kisajátítás elrendelését.

⁵ Ruszoly József, 1977: 11-37.; összefoglalóan: 38-40.; 1995: 61-88.

⁶ L. még az első ipartörvény (1872: 8. tc.) 19. §-át, a Sink-patak szabályozását illető 1872: 13 tc.-t és a belvizek levezetéséről szóló 1874: 11. tc. 5. §-át.

⁷ További fővárosi kisajátítási törvények: 1871: 42. tc., 1872: 36. tc. 132. §.

⁸ Kiegészítette az 1880: 17. tc., és az 1880: 39. tc.

12. A kisajátítás során alapvetően csak *ingatlan vagyont* lehetett igénybe venni. A dualizmus kori szabályozás visszatérő rendelkezése szerint a "kisajátítást nem akadályozhat[t]a sem a kisajátítandó ingatlan, sem pedig a tulajdonos vagy birtokosnak a minősége". A kisajátítható terület nagyságát illetően a törvények csupán általánosságban mondták ki, hogy az nem lépheti túl a vállalat céljára *szükséges* (1836: 25. tc.), sőt *okvetlenül szükséges* (1868: 55. tc.) mértéket. A kiegyezés után született törvények igen alaposan szabályozták a *birtokrészek kisajátítását*.

A kisajátítás révén a kisajátító vállalat általában az ingatlan *tulajdonát*, pontosabban: – az 1881. 41. tc. megfogalmazásában – *tehermentes tulajdonát* szerezte meg. A dualizmus kori törvényeink ismerték az *ideiglenes kisajátítást* is, amely csupán a használati jog ideiglenes megszerzésével járt.

Ha a vállalkozás jellege megkívánta, a magyar jog szűk körben lehetővé tette az ingatlanhoz kapcsolódó *feudális eredetű jogok kisajátítását* is. Ezt az 1836: 25. tc. a hídvám-szedés jogára, az 1840: 38. tc. a halászati jogra vonatkozóan ismerte; dualizmus kori törvényeink pedig általában a kisajátított birtok természetével okvetlenül összefüggő jogokat engedték kisajátítani.

13. A kisajátított ingatlanért a magyar törvényhozás előbb *"tökéletes és teljes"* (1836: 25. tc.), majd *"valódi és teljes"* (1868: 55. tc., 1881: 41. tc.) kártalanítást rendelt, melynek teljesítése általában pénzben, kivételesen csereingatlannal történt. Bár a magyar törvényhozás sohasem deklarálta az előzetes kártalanítás elvét, a kisajátított ingatlan tulajdonának átszállása csupán a kártalanítás megtörténte után következett be, a kisajátítónak azonban lehetősége volt ennél hamarabb való birtokba vételére is. A kisajátítást szenvedő személy bizonyos esetekben visszavásárolhatta kisajátított birtokát. A magyar törvényhozás is nagy figyelmet szentelt harmadik személyeknek a kisajátított birtokon lévő jogaira.

14. A kisajátítás *szervezeti és eljárási* megoldását illetően 1836-ban a reformországgyűlés haladó megyei követi azért küzdöttek, hogy a kisajátítás elrendelését, lebonyolítását és a kártalanítás megítélését az országgyűlésnek beszámolási kötelezettséggel tartozó országos állandó küldöttségre (állandó bizottságra) bízassák, a király azonban egy ilyen szerv létrehozásába nem egyezett bele. Ezért nálunk is kezdettől fogva elvált egymástól a közigazgatási hatáskörbe tartozó, szoros értelemben vett kisajátítás és a bírósági útra terelt kártalanítási eljárás. A dualizmus kori szabályozás szerint egy-egy nagyobb vállalkozás (pl. vasútépítés) előzetes engedélyezése a törvényhozást illette meg.

A kártalanítási eljárást az 1868: 55. tc. a korábbiakhoz hasonlóan a *törvényszékekre* bízta, melyek határozata ellen az érintettek csupán az eljárási szabályok megsértése miatt emelhetek a kir. Curia részét képező *kir. Semmitőszék* által elbírálandó semmisségi panaszt. Az 1868: 56. tc. angol és francia példára a háztulajdonosokból álló *esküdtszékre* bízta a fővárosi kisajátítási kártalanításokat. Az 1881: 41. tc. egységesen a *kir. törvényszékekre* ruházta ezt a hatáskört; ezek kártalanítási határozata ellen a kir. ítélőtáblához, majd tőlük pedig a kir. Curiahoz lehetett fellebbezni a kártalanítási módját és nagyságát illetően is.

Összefoglalásként megállapítható, hogy a polgári jellegű kisajátítás hazai bevezetése (1836), alkalmazásának kiteljesítése (1868) és kodifikálása (1881) az

európai fejlődéssel együtt történt. Kisajátítási törvényeink a maguk idején a kor legfejlettebb, döntően francia eredetű megoldásait vették át, miáltal előmozdították a hazai polgári fejlődést.

II.

Kisajátítási jogcímek az 1881. évi 41. törvénycikkből

15. A törvény 1. §-a a kisajátítást *közérdekből* is csupán a taxatív felsorolt esetekben engedte meg, mégpedig:

1. közutak és közhidak építésére;
2. közhasználatú gép- és lóerejű vasutak létesítésére;
3. hajózási, árvízlevezető vagy öntöző csatornák építésére;
4. folyóvizek szabályozására;
5. állóvizek és mocsarak lecsapolására, alagcsövezésre és belvízlevezetésre;
6. árvízvédelmi töltések létesítésére;
7. közhasználatú kikötők, parti rakhelyek (dokkok) és közraktárak építésére;
8. futóhomok megkötésére;
9. távirdák fölállítására;
10. hadi erődítésekre;
11. állami épületek és intézetek létesítésére; szabadságvesztés-büntetési intézetek "biztosságának eszközzésére";
12. a 10-11. pontbeli vállalatok (munkálatok) nagyobbítására, célszerűbb berendezésére, valamint

13. "mindazon esetekben, melyekben kisajátítást külön törvény állapítja" meg.

A 2-4. §§ a városrendezésre és közcélú építkezésre szolgáló kisajátítási jogcímeket a település jogi státustól tették függővé. *Községekben* – kis- és nagyközségben, rendezett tanácsú (1929-től megyei) városokban 10 000 lakosig – kisajátításnak volt helye új utcák és közterek nyitására, köztemetők és közdülő-utak létesítésére, községi iskolák, kórházak, közfürdők és katonai laktanyák építésére, közhasználatú víz- és gázvezetékek, szennyvízcsatornák előállítására, s mindezek nagyobbítására és célszerűbb berendezésére (2 §). *Nagyvárosokban* – törvényhatósági joggal fölruházott városokban, 10 000 lakosnál népesebb rendezett tanácsú városokban – az 1-2. §§-ban engedettekén túl kisajátításnak volt helye utcák és közterek szabályozására, közegészségügyi, forgalmi, kereskedelmi, közbiztonsági célokat szolgáló középületek és intézetek létesítésére, nagyobbítására vagy célszerűbb berendezésére (3. §). *Budapest főváros* területén az 1-3. §§-beli eseteken túl kisajátításnak volt még helye "közművelődési és szépítési vagy bármely más közcélra szolgáló középületek létesítésére", ezek nagyobbítására vagy célszerűbb berendezésére (4. §).

Ha külön törvény másként nem rendelkezett, a kisajátítást a közmunka és közlekedési miniszter engedélyezte, mivel azonban az 1889. 18. tc. megszüntette e tárcát, e hatáskör ezután a kereskedelemügyi és a földművelésügyi miniszter között oszlott meg.

Külön törvények – a kisajátítás intézményét egyébként nem vagy alig érintve – fokozatosan bővítették a kisajátítási jogcímeket. Bár az országgyűlési

nyomtatványokban *valamennyi* törvény létrejöttének forrásait föltártam, e forrásokra terjedelmi okokból csakis azokban az esetekben hivatkozom, melyek vitára adtak okot. Maguk a törvénycikkek a *Magyar Törvénytár* különböző kiadásában található; számozásuknál az egyszerűség okából általában arab számokat használok, s csak idézetekben tarom meg az eredeti római számokat.

Kisajátítási jogcímek külön törvényekben (1881-1944)

16. A műemlékek fönntartásáról szóló 1881: 39. tc., amely egyébként az 1881:41. törvénycikk-kel egyidejűleg jött létre, végleges kisajátítást tett lehetővé "a műemlékek országos alapja részére" azon földterületre és tartozékaira,

1. amelyen vagy amely alatt a műemlék volt;
2. amelyen a vallás- és közoktatásügyi miniszter ásatásokat rendelt el, ha épület állt rajta;
3. amelyet ideiglenesen kisajátítottak, de a miniszter által három évnél hosszabb ideig szükségeltetett, ha a tulajdonos az ideiglenes kisajátításba nem egyezett bele (10. §).

Ideiglenesen azt a területet lehetett kisajátítani, melyen a miniszter ásatást rendelt el, s nem is állt rajta épület.

Az előbbieket mellett azon szomszédos ingatlanok is kisajátíthatók voltak, melyek a "tudományos cél elérésére" szükségesnek ítéltettek, avagy a műemlék megközelítéséhez volt rájuk szükség (12. §).

A műemlékek kisajátítását a vallás- és közoktatási miniszter rendelhette el. A kártalanítandó érték bírói becslésénél a kisajátítandó műemlék történeti vagy művészi becsét nem lehetett figyelembe venni.

17. A második ipartörvény (1884: 17. tc.) – megismételve az elsőnek még a fővárosi kisajátítási törvényen (1868:56. tc.) alapuló, vonatkozó rendelkezését (1872: 8. tc.) – lehetővé tette az egészségre ártalmas vagy egyébként a közönségre káros – így tűzveszélyt okozó – ipartelepek kisajátítását. "Az ilyen kisajátítást igénylő vállalat – emelte ki a törvény – sohasem magán-, hanem mindig közérdek szempontjából ítélandó meg" (36. §). A kisajátítási jogot a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, 1889-től pedig a kereskedelemügyi miniszter gyakorolta, mégpedig Budapesten a képviselő-testület és a közmunkatanács együttes, más városokban a képviselő-testület, egyéb helyeken pedig az elsőfokú iparhatóság előterjesztésére. Ha a két fővárosi testület nem jutott volna egyetértésre, akkor a nevezett miniszter a belügyminiszterrel együtt határozott (37. §).

18. A vízjogról rendelkező 1885: 23. tc. kisajátítást tett lehetővé a vízmosások megszüntetését célzó munkálatok esetén is (56. §).

19. A halászatról szóló 1888: 19. tc. az ún. kíméleti térré nyilvánított vízfelületet nem rendelte ugyan kisajátítani, az érte járó, ám vitatott kártalanítási összeg megállapításánál mégis a kisajátítási törvény vonatkozó szakaszait tartotta alkalmazandóknak.

20. A budapesti körvasútról hozott 1888: 17. tc. lehetővé tette a fővárosi közterületek s közhasznú vállalatok területeinek kisajátítását is (4. §).

21. A távirdai, távbeszélő és villamos berendezésekről szóló 1888:31. tc. a kisajátítási törvényben említett távirdán túl "távbeszélőknek és villamos jelzőknek közhasználatra való felállítását" célzó vállalatok számára is lehetővé tette a kisajátítást, ám csak a közlekedés akadálytalan fönntartása mellett (6. §).

22. A közutakról és vámokról elfogadott 1890: 1. tc. több helyütt utalt a kisajátítási törvényre. Így az új közutak és műtárgyak előmunkálatainak engedélyezésének körében (55. §) éppúgy, mint a szükséges területek kisajátítását illetően (61. §). Kiterjesztette e törvény hatályát a kompok (révek) és hajóhidak létesítéséhez, valamint a hozzájuk vezető utak kiépítéséhez szükséges földterületek kisajátítására is (74. §).

23. A törvényhozás a hazai ipart folyamatosan állami kedvezményekben részesítette. Az első törvények (1881:44. tc., 1887: 3. tc.) még nem tettek említést az ipari célú kisajátításokról. Először a Wekerle Sándor pénzügyminiszternek és Baross Gábor kereskedelemügyi miniszternek a hazai iparnak állami kedvezményekben való részesítéséről szóló törvényjavaslatának 5. §-a tartalmazott a közületek ingatlanaira – bizonyos korlátozással – vonatkozó ipartelepítési célú kisajátítási jogcímet, amely változatossal nélkül bekerült az 1890: 13. tc.-be, onnan pedig átkerült az azonos című 1899:49. tc.-be is.

A jelen törvény szerint – hangzott az 5. § – állami kedvezményekben részesíthető gyárak azon vállalatok közé sorozatnak, melyek javára az 1881: XLI. törvénycikk értelmében akár végleges, akár ideiglenes kisajátításnak van helye: mindazonáltal csupán állami, törvényhatósági, községi (városi) vagyont képező oly, az 1881:XLI. tc. szerint kisajátítás alá vonható ingatlanokra, illetve dolgokra szorítva, melyek más, mint mezőgazdasági megművelés alatt nem állanak, vagy parlagon hevernek és külön tudományos vagy más közcélú rendeltetéssel nem bírnak.

A miniszteri indoklás így támasztotta alá ezt az Európában éppen nem példátlan, ám ritka kisajátítási jogcímet:

A kisajátítási jognak a létesítendő iparvállalatok javára való megadása leginkább is az itt jelzett szűk korlátok között, indokolva van azért, mert különben nagyobb gyárak létesítése az illető községre nézve is nagy haszonnal jár és ennek dacára merültek fel esetek, melyek egyoldalú és indokolatlan helyi érdekek és szempontok miatt nehézségeket gördítettek fontos iparvállalatok létesítése elé, sőt volt eset, midőn egy igen fontos iparág meghonosítása ily félszeg akadékoskodás miatt meghiúsult.⁹

24. A volt naszódvidéki községek birtokviszonyainak rendezéséről hozott 1890: 18. tc., valamint az ottani községi-erdők kezeléséről szóló 1890: 19. tc. is lehetővé tett kisajátításokat. Az előbbi 5. §-a az-erdőkbe ékelődő irtványokon, az utóbbi 2. §-a az erdőgazdaság üzemi céljaira, a fát földolgozó ipartelepék, valamint ezek munkáslakásai céljára kisajátítást tett lehetővé, melyet a földművelésügyi miniszter engedélyezett.

⁹ Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. 20. k. Bp., 1890. 693, 183-191., az idézet: 190.

25. Konkrét kisajátítási rendelkezéseket tartalmazott Budapest fő- és székvárosban "két állami [majdan Ferenc Józsefről és Erzsébet királynéről elnevezett] Duna-híd építéséről" hozott 1893: 14. tc. is, egyebek mellett kimondva: "E kisajátításoknál az 1881: XLI. törvénycikk 25. §-a úgy alkalmazandó, hogy a kártalanítás az illető ingatlanok 1892-ik évi értékét meg nem haladhatja [...]."

26. A mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről szóló 1894: 12. tc. – egyebek mellett – lehetővé tette a községeknek közérdekből közös dűlőutak létesítését, szélesítését és áthelyezését. Ha ezekről az érdekelt földtulajdonosokkal nem sikerült megegyezni, a földművelésügyi miniszter által gyakorolt kisajátításnak volt helye.

27. A közös hadsereg (haditengerészet) és a honvédség beszállásolásáról szóló 1879:36. törvénycikket módosító 1895:39. tc. gyakorlóterek, elemi lőterek, valamint torna- és lovaglótterek, valamint lóúszatók létesítésére a honvédelmi miniszter által gyakorlandó kisajátításra adott lehetőséget (12. §).

28. A 23. pontban vizsgált állami ipartámogatási törvények nyomán a hazai ipar fejlesztéséről hozott 1907: 3. tc. 8. §-a gyárak és ipartelepek létesítésére, nemkülönböztetve gyári, mezőgazdasági és erdészeti célokra iparvágányok, vezetékek, vízművek s más műtárgyak létesítésére engedett kisajátítást. E törvényhely főként a magántulajdonnak e célokra való kisajátítását illetően jelentős változásokon ment át, míg a javaslat részletes vitájában végső szövegezését elérte. Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter törvényjavaslata eredetileg a 8. § e szövegét tartalmazta:

A gyárak és ipartelepek azon vállalatok közé soroztatnak, amelyek javára úgy a telep területére, valamint az azokhoz vezető utakra, iparvágányokra, sodronypályákra és azok üzeméhez nélkülözhetetlen vízművekre nézve az 1881. évi XLI. t.cikk értelmében akár végleges, akár ideiglenes kisajátításnak van helye, mindazonáltal oly, az 1881. évi XLI. törvénycikk szerint kisajátítás alá vonható ingatlanokra vagy dolgokra szorítva, melyek már mint mezőgazdasági, erdészeti, kertészeti vagy bányászati megművelés alatt nem állnak, vagy parlagon hevernek és külön tudományos vagy közcélú, vagy ipari rendeltetéssel nem bírnak.

A miniszteri indoklás szerint eddig a gyáripar igen sok esetben nélkülözte a kisajátítási jogot, s ez sok vállalat fejlődését akadályozta. "Nem ritkán – írta – egészen kicsinyes szempontok hiúsították meg nagy vállalatok létesítését, bővítését." Iparvágányok és sodronypályák céljára való kisajátítást az 1881: 41. tc. nem is engedett. "Elvégre – fejezte be – nagy iparnak létesítése elsősorban országos érdek [...] kicsinyes magánérdekeknek alárendelni nem lehet [...] a gyáripar létesítése közérdek is."

A képviselőház közigazdasági és pénzügyi bizottságaiban ezzel szemben erős táborra támadt a földmagántulajdon védelmezőinek, akik előtt Kossuth Ferenc is meghátrált, mi több: az iparvágányokra s más hasonló berendezésekre való kisajátítást mezőgazdasági célokra is kiterjesztette, amihez a bizottság "csupán" azt fűzte hozzá, hogy még ilyen korlátozással is csak "parancsoló szűkség" esetén van helye kisajátításnak. A bizottsági szöveg így hangzott:

A gyárak és ipartelepek javára az 1881. évi XLI. t.cikk értelmében kisajátításnak van helye állami, törvényhatósági, községi (városi) vagyont képező ingatlanokra, ezek növedéke és tartozékára, de csak abban az esetben, ha ezek az ingatlanok gazdasági vagy erdészeti megművelés alatt állnak vagy parlagon hevernek, s a kisajátítás egyházi, vallási, közoktatási, tudományos vagy kegyes célokba, ill. ilyen rendeltetésbe nem ütközik.

Gyári, mezőgazdasági, erdészeti és bányászati célokra szolgáló iparvágányokra, sodronypályákra és az üzemhez nélkülözhetetlen vízművek javára magántulajdonban lévő ingatlanok, ezek növédeké és tartozéka is vonható az 1881. évi XLI. t. cikkben foglalt kisajátítás alá, de ez a kisajátítás csakis olyan magántulajdonra vonatkozhatik, amely gazdasági, erdészeti megművelés alatt áll vagy parlagon hever, s a kisajátítás egyházi, vallási közoktatási, tudományos vagy kegyeletes célokba, illetve ilyen rendeltetésbe nem ütközik, s ez esetben is csak akkor, ha a magántulajdon kisajátítását fontos közgazdasági érdek parancsolólag követeli.

A képviselőház 1906. november 5-ei ülésén Nagy Emil előadó új, a műtárgyakat illetően bővített szöveget javasolt:

Gyár- és ipartelepek javára az 1881: XLI. törvénycikk értelmében kisajátításnak van helye állami, törvényhatósági, községi, városi vagyont képező ingatlanokra, ezek növédekére és tartozékaira. Ugyanilyen kisajátításnak van helye a gyári, mezőgazdasági, erdészeti és bányászati célokra szolgáló iparvágányokra, sodronypályákra, mindenféle vezetékekre, villamos áram átviteli telepekre és bányahányókra, valamint az üzemhez nélkülözhetetlen az 1885: XXIII. t. cz. alapján hatóságilag engedélyezett vízművekre, szivattyútelepekre és emelő-berendezésekre, de csak az esetben, ha ezek az ingatlanok mezőgazdasági vagy erdészeti megművelés alatt állanak, vagy parlagon hevernek és a kisajátítás egyházi, vallási, közoktatási, tudományos, vagy kegyeletes célokba, illetve ilyen rendeltetésbe nem ütközik. Gyári, mezőgazdasági, erdészeti és bányászati célokra szolgáló iparvágányokra, sodronypályákra, mindenféle vezetékekre, villamos áram átviteli telepekre és bányahányókra, valamint az üzemhez nélkülözhetetlen az 1885: XXIII. t.c. alapján hatóságilag engedélyezett vízművek, szivattyú-telepek és emelő-berendezések javára ugyanezen keretben és feltételek közt magántulajdonban lévő ingatlanok, ezek növédekéi és tartozékai is vonhatók az 1881. évi XLI. t. cz.-ben foglalt kisajátítás alá.

A képviselőház vitájában a fő kérdés az volt, hogy az iparfejlesztés valóban olyan *közérdek-e*, melynek céljából a magántulajdon is kisajátítható. Éber Antal erre igenlő választ adva nyújtotta be a törvényjavaslat eredeti miniszteri szövegezését följújtó módosító indítványát.

Simonyi-Semadam Sándor megfontoltságot ajánlott, intő példákat hozva Erdélyből a Grödel cég által Zágonyban a kisajátítás mellőzésével történt erdészeti üzemi vasútépítésekre, hangoztatta: "A nagytőke nagy áldás, a nagy munkával egyenrangú közgazdasági tényező, de a nagytőke visszaélései ellen nagy garanciák kellenek [...]" Elhagyni javasolta a *fontos közgazdasági érdekre* vonatkozó korlátozó passzust, mivel ez szabad kormányzati mérlegelésre adhatná volna lehetőséget, ami pedig a "legszedább korrupció" veszélyét rejtette magában.

Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter 1906. november 7-én nyújtotta be a magántulajdon ipari célra csak korlátozottan igénybe venni engedő, a bizottságnál és Nagy Emil előadóknál szerencsésebb szövegezésű, utóbb a szakasz végleges szövegeként elfogadott módosító javaslatát.

Kelemen Simon – Éber Antal javaslatával egyetértve – a nagyipari telepek közérdekű jelentőségét abban látta, hogy "míg a céljukra kisajátítandó egy pár hold föld [...] legfeljebb egy-két munkásembernek szolgáltat kenyeret, addig abban az esetben, ha ezen kis földterületen ipari gyártelep létesül, az száz meg száz munkásembernek ad kenyeret és megélhetést". Csizmazia Endre ezzel szemben a közérdeket szűken értelmezve s a magántulajdon védve a miniszter módosítványát fogadta el. Hasonlóan foglalt állást Polónyi Géza igazságügy-miniszter is, aki óvatosságra intett a kisajátítási jogcímelek bővítésénél.

Ha – mondotta – ennek a kisajátítási törvénynek a novellájával állanánk szemközi, vagy új kisajátítási törvényt akaránk alkotni, akkor igenis lehetne szó arról, hogy annak principiumain tágítsunk vagy szorítsunk. Amikor azonban egy iparfejlesztési, sporadikus törvény által érintjük egy másik törvénynek sarkalatos elveit, akkor legalább is gondos óvatossággal kell azon lennünk, hogy ne sértsük meg az alaptörvénynek rendelkezéseit

ügy, hogy az közveszélyt vonhasson maga után. Mi ennek a most fennálló kisajátítási törvénynek az alapelve? Az, ami a Code Civilnek, hogy t. i. a kisajátítási jog csak a közérdek szempontjából és csak a közvagyonra [!]¹⁰ adatik meg. Megadtuk a kisajátítási jogot iparvállalatok számára is, de nem terjesztettük ki azt a magántulajdonra. Miért? Azon egyszerű oknál fogva, hogy az iparfejlesztés közvetlenül nem közérdek, hanem csakis közvetve. A közvetlen érdek a magántulajdonos számára mégis csak a magánérdek.

Miután Nagy Emil előadó javaslatát visszavonta, Kossuth Ferencét szavazta meg a Ház, miáltal Éber Antal indítványa elesett.¹¹ Az 1907: 3. tc. 8. §-a miniszteri indítványra e szöveget nyerte el.

8. § A gyárak és ipartelepek javára az 1881. évi XLI. törvénycikk értelmében kisajátításnak van helye állami, törvényhatósági, községi, városi vagyont képező ingatlanokra, és ugyanilyen kisajátításnak van helye gyári, mezőgazdasági és erdészeti célokra szolgáló iparvágányokra, sodronypályákra, világítási vagy erőátviteli és csővezetésekre, valamint az üzemhez nélkülözhetetlen, az 1885:XXIII. tc. alapján hatóságilag engedélyezett vízművekre, szivattyú-telepekre és emelő berendezésekre, ha ezek az ingatlanok kizárólag mezőgazdasági vagy erdészeti megművelés alatt állanak vagy parlagon hevernek.

Kisajátításnak azonban nincs helye, ha ezek az ingatlanok egyházi, vallási, közoktatási, tudományos vagy kegyeletes célokra szolgálnak, illetve ilyen rendeltetéssel bírnak.

Gyári, mezőgazdasági és erdészeti célokra szolgáló iparvágányokra, sodronypályákra, világítási vagy erőátviteli és csővezetésekre, valamint az üzemhez nélkülözhetetlen, az 1885: XXIII. tc. alapján hatóságilag engedélyezett vízművek, szivattyú-telepek és emelő berendezések javára ugyanazon keretben és feltételek között magántulajdonban lévő ingatlanok is vonhatók az 1881. évi XLI. tc.-ben foglalt kisajátítás alá.

29. Három évtized múltán egyre fokozódtak a községi és városi "közérdekű berendezések" létesítésére való törekvések, melyeket "szükségszerűen a magán tulajdonjog korlátozásával kisajátítás útján" lehetett volna megvalósítani. Az 1881: 41. tc. viszont mindeire nem csupán a 10 000 lakost nem számláló kisebb településeket gátolta, hanem még a székesfővárost is akadályozta, különösen a városszabályozásban és az utcarendezésben.

Elérkezett az idő az 1881: 41. tc. "egészében való revíziójára. Mivel azonban egy teljesen új kisajátítási törvény előkészítése széles alapon nyugvó előtanulmányokat igényel(t)", Beöthy László kereskedelemügyi miniszter egy novelláris javaslattal vélte megoldhatónak a hiányok részleges pótlását.

Az e javaslatból született 1913: 28. tc. a kisajátítás jogcímei körébe vonta a közbiztonsági és községi vágóhelyek létesítéséhez, nagyobbításához és célszerűbb berendezéséhez szükséges ingatlanokat, annál is inkább, mivel az állategészségügyről szóló 1888: 7. tc. 14. §-a a földművelésügyi és a belügyi miniszterre bízta annak megállapítását, hogy mely községek kötelesek ezeket létesíteni (1. §). E rendelkezést megismételte az állategészségügyről szóló 1928: 19. tc. is (25. §).

A törvény 2. §-a a kisajátítási törvényben csak Budapestet illető jogcímet (4. §) kiterjesztette valamennyi törvényhatósági jogú város, valamint Fiume és kerülete területére,¹² továbbá mindazon 10.000-nél több lelket számláló rendezett tanácsú

¹⁰ Polónyi Géza a kisajátítás második elemét rosszul értelmezte, hiszen az intézmény lényege éppen a jellegétől függetlenül minden ingatlantulajdonnak az igénybevétele.

¹¹ Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai 9. k. Bp. 1907. 183. 4., 22. p.; 197 (411, 416-417.); Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója 3. k. Bp. 1907. 208-218., 221-230.

¹² Fiumét és kerületét illetően a kisajátítási hatáskört illetően az 1898: 7. tc. és az 1901: 9. tc. tartalmazott rendelkezéseket: az előbbi a megszervezendő közigazgatási bizottságot, az utóbbi a kormányzót és a kormányzói tanácsot ruházta föl e jogokkal.

városokra, melyek a városi képviselő-testület által elfogadott és felsőbb hatóság által jóváhagyott városszabályozási tervvel és programmal bírtak.

A törvény [1881:41. tc.]. megalkotása óta – hangoztatta a miniszter – eltelt hosszabb idő alatt a vidéki városok is örvendetes fejlődésnek indultak, s növekedtek a közművelődés, városszépítés és városrendezés iránti követelményeik is, úgy, hogy a fejlettebb és fejlődésre képesebb városok mindjobban érzik hátrányát annak, hogy az 1881. évi XLI. törvénycikk 4. és 22. §-ában a szél-és fővárosnak megadott kedvezményekben rejlő erőteljes városfejlesztési eszközökkel nem rendelkeznek.

A vidéki városoknak ezen kedvezmények reájuk is leendő kiterjesztése iránti kérélmé tehát teljesen jogosult és lehetőleg mielőbb teljesítendő lévén, a kisajátítási törvény általános revízióját be nem várva, szintén novelláris úton intézkedni kell az iránt, hogy a szóban forgó kedvezményekben a magasabb fejlődés előfeltételeivel rendelkező városok, nevezetesen: a törvényhatósági joggal felruházott városok, Fiume városa és kerülete, valamint a 10.000-nél több lakossal bíró azon a rendezett tanácsú városok is részesüljenek, melyek a felsőbb hatóság által megerősített városszabályozási tervvel és programmal bírnak.

Az 1881. évi XLI. törvénycikk 3. §-a, valamint az 1898. évi VII. törvénycikk értelmében a kisajátítási jogot illetőleg ugyan egyenlő elbánás alá esnek a törvényhatósági városok s a 10.000-nél több lakossal bíró rendezett tanácsú városok, valamint Fiume városa és kerülete, de mégis a törvényjavaslatban a rendezett tanácsú városokra nézve a 10.000 lakoson kívül az utóbb jelzett feltételt, – eltérve a már hivatkozott 1881. évi XLI. törvénycikk 3. §-ától, azért indokolt még külön kikötni, mivel a törvény 4. és 22. §-ában meghatározott kisajátítások oly magasabb kulturális szempontok érvényesülését vannak hivatva lehetővé tenni, melyek bizonyos magasabb fejlettség[et] és fejlődőképességet az illető város részéről már szükségkép[p] feltételeznek, minek egyik fontos ismérvéül kétségen kívül egy rendszeres városszabályozási terv és program létezése szolgálhat.

A kisajátítási jognak ily módon a városokban tervezett kiterjesztése természetesen a magántulajdonjognak bizonyos újabb korlátozását jelenti, ami egyébként kapcsolatban van a kisajátítási jogrendszerünkben helyet nyert azzal az elvvel, hogy minél fejlettebb községi község elönceit fogják élvezni a lakosok, magánjogaik annál több esetben fognak megszoríthatni ezen község javára és érdekében.¹³

30. A lakásépítés előmozdításáról hozott 1921: 51. tc. szociális okokból támogatta a városokban és községekben a *kislakások* építését. Ha a városnak (községnek) nem lett volna tulajdonában az e célra alkalmas telek, helye volt a *sürgős kisajátításnak* is (4. §).

31. A mezőgazdasági népiskolák létesítéséről és fenntartásáról szóló 1926:7. tc. szerint a kereskedelemügyi miniszter a vallás- és közoktatásügyi miniszter megkeresésére engedélyezhetett e célra kisajátítást. Mivel nemzetgyűlésben aggodalmak merültek föl, hogy ez a kisbirtokosokat sújtja, a kultuszminiszter kimélelet és körültekintést ígért. Kijelentette: "a végrehajtási utasításban a kisémberek kimélelésének s kártalanításának elvét oly módon fogja kidomborítani, hogy kisémberek kimélelésének vagy megrövidítésének minden lehetőségét kizárja". E célt szolgálta a nemzetgyűlés plénuma által Maday Gyula előadónak a vallás- és közoktatásügyi, valamint a földművelésügyi miniszter által utólag megfogalmazott indítványára az 1926. február 18-ai vita során a 10. §-ba beiktatott új bekezdés is:

Amennyiben a jelen törvényben említett célokra szükséges földterületet 20 kat. holdnál nagyobb területtel nem rendelkező hivatásos földművestől kellene igénybe venni, – ha a község határában olyan földbirtok van, melynek tulajdonosa 150 kat. hold vagy ennél nagyobb mezőgazdaságilag művelhető területtel rendelkezik, – a kisajátítási eljárás során a kisajátítást szenvedő, kívánságára, ebből a birtokból a kisajátított területnek megfelelő becseréltékü, mezőgazdaságilag művelhető területtel kárpótlandó.

¹³ Az 1910. évi június hó 25-ére hirdett országgyűlés képviselőházának irományai 16. k. Bp. 1912. 502, 135-139.

Ezzel kapcsolatban gr. Klebelsberg Kunó kijelentette:

[...] szükség van a kisajátítási jogra, de nemcsak magának az iskola-teleknek biztosításáért, hanem azért is, hogy a tanítónak pénzbeli illetményén kívül földet is adhassunk. Erre a legnagyobb súlyt helyezem azért, mert szeretném azt a régi magyar tanító-típust megőrizni és fenntartani, amely tanító-típus, igenis szerette a földet és szerette a falut, és nem akarok olyan tanítókat a falun, akiknek fővégya az, hogy bekerüljenek a városba és a kávéházakba. Ha pedig a tanítót a faluhoz akarjuk kötni, akkor földet kell neki adni, elsősorban konyhakerti célokra, továbbá a mezőgazdasági mellékfoglalkozások: méhészet, baromfityénésztés, zöldegytermesztés stb. céljaira, Ennélfogva kisajátításra is lesz szükség. Egyébként az, ha azt a kis határt még megcsonkítanánk ezekkel a kisajátításokkal, a falvaknak mindenesetre keserűséget okozna; azért a csere útján való kisajátításba, amelyet javaslatba hozunk, szívesen belementünk és a földművelésügyi miniszter úrral megszövegeztük ezt a pótlást, amelynek változatlan elfogadását kérem a t. Nemzetgyűléstől.¹⁴

Elfogadták.

32. A gyógyfürdőkről és gyógyvízforrásokról szóló 1929: 16. tc. gyógyhely és üdülőhely fejlesztéséhez, valamint ásvány- és gyógyvízüzem folytatásához szükséges ingatlanoknak "közegészségügyi érdekből" való kisajátítását tette lehetővé, számos sajátos eljárási szabállyal.

33. Már az első erdőtörvény (1879: 31. tc.) is engedett – eredetileg az 1868: 55. tc. keretei közé illesztve – erdőstítő társulat javára szóló kisajátítást erdőtelepítés céljából, kimondva: "a kisajátítandó [terület] ára a kataszteri tiszta jövedelem hússzorosát nem haladhatja meg, s a magánbirtokos vagy jogutódai a beerdősített területet a törvényben meghatározott feltételek mellett visszaválthatják".

Az erdő- és természetvédelemről szóló 1935: 4. tc. is több kisajátítási passzust tartalmazott. Így kisajátítás volt lehetséges – egyebek mellett – vízművek céljára, valamint az előző törvényhez hasonlóan a fának vízparthoz való szállítására szolgáló utak létesítésére. Ám ez nem volt lehetséges természetvédelmi, vadászati, közoktatási és kegyeleti célra szolgáló, vagy olyan ingatlanon, amelyre sem nem erdő, sem nem mezőgazdasági terület (12. §).

Az erdőtelepítésre szolgáló terület fő szabály szerint az állam javára volt kisajátítható. A földművelésügyi miniszter törvényhatóságnak, községnek vagy erdőbirtokossági társulatnak is engedélyezhetett ilyen célú kisajátítást (136. §).

Ha a természetvédelmi terület tulajdonosa e földje használatában kárt szenvedett, kártérítést igényelhetett, melyet megegyezés hiányában a bíróság állapított meg (21. §).

Természetvédelmi területbe vagy tájvédelmi körzetbe eső területre az állam részére kisajátításnak lett helye, ha a természetvédelem másképpen nem volt megvalósítható. E kisajátítást azonban a földművelésügyi miniszter csak "a lakosság kereseti és megélhetési viszonyainak gondos mérlegelésével" rendelhette el. Az így megszerzett ingatlan tulajdona törvényhatóságra, községre, természetvédelmi egyesületre s általában a természetvédelem megvalósítását biztosító más alkalmas személyre is átruházható volt (223. §).

A kisajátítási ár megállapításánál nem lehetett számításba venni a természeti alkotás történelmi, tudományos és egyéb különleges becsét.

¹⁴ Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója 39. k., Bp., 1926. 385-386.

Természetvédelmi területen nem természetvédelmi célú kisajátítást más miniszter is csak a földművelésügyi miniszterrel egyetértve engedhetett (224. §).

34. A tűzrendészet fejlesztéséről szóló 1936: 10. tc. értelmében községet és várost egyaránt kisajátítási jog illetett meg *közös szerű* céljára, amennyiben erre alkalmas területe nem lett volna. E kisajátítást a belügyminiszter a földművelésügyi miniszterrel egyetértésben engedélyezte (12. §).

35. A városrendezésről és építésügyről szóló, külön urbanisztikai jellegű földolgozást érdemlő és igénylő 1937: 6. tc. általában *városrendezési terv* alapján szélesítette a város javára szolgáló kisajátítás lehetőségét. Bonyolult részleteit ehelyütt mellőzöm (12-17. §§). A 18. § a törvény azon szabályainak alkalmazását, amelyek alapját nem *városrendezési terv* tartalmazta, nagy- és kisközségekre is kiterjesztette. A belügyminiszter a városrendezés szabályait nagy- és kisközségekre is kiterjeszthette, ha azt az illető képviselő-testület kérte, vagy ha az "általános közérdekből szükséges" volt. Ez esetben fölmentést adhatott a *községfejlesztés tervének* elkészítési kötelezettsége alól (18. §).

E javaslatot, melynek előzményei fél évszázaddal korábbra nyúltak vissza, a képviselőház hosszasan vitatta; általános vitája 1937. január 26-29-én, február 3-5-én és 9-10-én, részletes vitája pedig 1937. február 11-12-én volt. A kisajátítást illetően a bal és jobb oldali ellenzéki képviselők többnyire egyaránt támadták, ám eredmény nélkül. Támadásaik célpontja főként a kártalanítás nélküli "kisajátítás" volt, a javaslat – majd a törvény – egyebek mellett ugyanis módot adott arra, hogy utcanyitás vagy bővítés céljára *kártalanítás nélkül* kisajátíttathassanak az előkertek, valamint a telkeknek 1/3-át meg nem haladó része. Az előterjesztő Bornemissza Géza iparügyi miniszter ezt azzal indokolta, hogy a városi forgalomba és közműrendszerbe való bekapcsolás amúgy is megnöveli a telek értékét, miért is ennyi áldozatot a tulajdonosnak is vállalnia kell... Némi vitára vezetett ez a felsőházban is, ahol 15. §-t kifogásoló Szöke Gyulának felelve a miniszter ezen "úthozzájárulást" így kísérelte meg igazolni: ez "a minimum, [a]mivel az illető telektulajdonos hozzá köteles járulni ahhoz, hogy az ő telke bevonassék a város rendezett körzetébe, közműhálózattal láttassék el és az utat ezután közköltségen esetleg végleges formában kiépíthesse" a város. Újítása volt a törvénynek a külföldi (olasz, spanyol és belga) mintára bevezetett körzeti (városrészi) kisajátítás, amely szerint a város részére kisajátíthatóvá vált "a városrendezés tervének végrehajtásához vagy általában a városkép előnyösebb alakításához, avagy a város természetes fejlődését gátló akadály elhárításához szükséges" terület is [12. § (1) c].

A javaslatot egyébként el nem fogadó szociáldemokrata Peyer Károly a kisajátítás új szabályzásával szemben ellenzéki létére sem emelt szót, sőt saját tapasztalatai alapján megerősítette annak szükségességét.

Évek óta tagja voltam – mondta – a főváros kisajátítási bizottságának, és így alkalmam volt a kérdést közelről gyakorlatilag megfigyelni: láttam azt, hogy némelykor egyesek teljesen indokolatlanul útjában állottak nemcsak az egyes utcák szabályozásának, hanem némelykor egy egész városrész fejlődésének is. A városnak eddig is meg volt a lehetősége, hogy ezekkel szemben a kisajátítási eljárást vegye igénybe. Ez az eljárás azonban olyan hosszadalmas, olyan körülményes és annyira bizonytalan, hogy ilyen körülmények között nagyon ritkán vállalkozott a főváros, vagy valamely más város arra, hogy a kisajátítást igénybe vegye. A bíróság mindig, vagy legalább is túlnyomórészt nem a köz, hanem a magános javára döntött, amit érthetővé tesz az is, hogy a magános a maga érdekeinek védelmére olyan ügyvédet vesz, aki az ügybe teljes lélekkel belefekszik, a város pedig olyan ügyvédet küld ki, aki a várostól ezért havi fizetést kap s aki, ha a pert elveszi, abból ránézve nem történik

nagyobb baj, mint az, hogy legfeljebb valamivel későbbben avanzsál előre, ha ugyan más tekintetben megfelelőképpen nem protezsálják. (Propper Sándor: Legfeljebb rosszabbodik a statisztikája!)

A törvényjavaslatnak ezt a rendelkezését rendben lévőnek tartom; ha itt valaki arra hivatkozik, hogy ennek a törvényjavaslatnak rendelkezései a magántulajdon szentségének elvével ellentétben vannak, akkor azt teljes egészében aláírom, de ezen ne méltóztassék csodálkozni, mert a magántulajdon szentsége olyan elvi álláspont, amely elméletben megvan ugyan, a gyakorlatban azonban régen túlhágták. A gyakorlatban ezt az elvet túllépték, amikor a háború előtt törvényt alkottak arra, hogy bárkinek a házat le lehet bontani, bárkinek a tulajdonát igénybe lehet venni, ha ezt a közérdek úgy kívánja.¹⁵

36. A mezőgazdaság fejlesztéséről szóló 1942:16. tc. 14. §-ának (3) bekezdése szerint raktározási és mezőgazdasági mellékipari üzemek létesítésére szolgáló közterületi vállalkozások nem csupán a földművelésügyi miniszteri támogatást, hanem az e célra való ingatlanokra kisajátítási jogot is nyerhettek.

37. A tanyai igazgatás rendezéséről elfogadott 1944: 2. tc. szerint a *tanyaközpontok* kialakítására szolgáló területek, különösen közterületek és középületek (hivatal, templom, iskola), valamint az ott szolgáló tisztviselők, lelkészek és tanítók lakásigényeinek kielégítésére szolgáló ingatlanok kisajátítás útján is megszerezhetők voltak (3. §).

38. Összefoglalva megállapítható, hogy – bár igénye fölmerült – a vizsgált korban (1881-1944) új, átfogó kisajátítási törvény nem született, hanem az alaptörvény (1881: 41. tc.) nyert alkalmazást úgy, hogy a kisajátítási esetek fokozatosan bővültek. Eltekintve a már meglévő jogcímeknek legfeljebb árnyalati jellegű kiterjesztéseitől és bizonyos konkretizálásától, a fejlődés három területen volt jelentősebb:

a) a *műemlék- és természetvédelem* – ez utóbbi kapcsolatban az erdőtelepítéssel, amely már az első erdőtörvényben (1879: 31. tc.) is kisajátítást tett lehetővé, új kisajátítási jogcímek lettek (1881: 39. tc., 1935: 4. tc.);

b) az ipar állami támogatása, a hazai *iparfejlesztés* körében illető (1890: 13. tc., 1899: 49. c.; 1907: 3. tc.) is az ipari vállalkozásokat illető új, habár korlátozott jogcím keletkezett;

c) jelentősen kibővült a városrendezési és *településfejlesztési* célú kisajátítási jogcím (1913: 28. tc., 1937: 6. tc., 1944: 2. tc.).

A kisajátítás klasszikus intézményei ezen új vagy kibővített jogcímeknél némileg változtak is. A *kisajátítható ingatlanok* köre bizonyos esetekben szűkebb lett. Ipari célra előbb csak mezőgazdasági művelés alatt álló vagy parlagon heverő ingatlant lehetett kisajátítani (1890: 13. tc., 1899: 49. tc.), utóbb pedig mellettük az erdészeti művelés alatt állókat is (1907: 3. tc.)

Nem lehetett kisajátítani a tudományos vagy más közcélú rendeltetésű ingatlant (1890: 13. tc., 1899: 49. tc.). E tilalom az iparfejlesztési törvényben az egyházi, vallási, közoktatási és kegyeleti célokra is kiterjedt; igaz itt a "más közcélú rendeltetés" említése elmaradt (1907: 3. tc.).

---

¹⁵ Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója 2. k. Bp., 1937. 127., vd. 117-118., 123.; Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója 11. k. Bp. 1937. 4-23, 28-40., 299., 301-311.; Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. 6. k. Bp. 1937. 302, 299-311., 349, 384-385. Ez utóbbi idézet a Képviselőházi Napló 11. kötetének 36. lapjáról való.

Az erdő- és természetvédelmi törvény értelmében erdön és mezőgazdasági területen kívül nem volt kisajátítható a természetvédelmi, vadászati, közoktatási és kegyeleti célú ingatlan (1935: 4. tc.).

Amint láttuk ipari célra főként közületi vagyont lehetett kisajátítani (1890:3. tc., 1899: 49. tc.), magántulajdont pedig csak a járulékos építmények (iparvágányok, vezetékek, vízművek) céljára (1907: 3. tc.).

A kártalanítás terén a műemlék és természetvédelmi célú kisajátítás kártalanítási árába nem lehetett beszámítani a műemlék történeti vagy művészi becsét (1881: 39. tc.), illetve a természeti alkotás történelmi, tudományos és egyéb különleges becsét (1935: 4. tc.).

A korszak vége felé a városrendezési és építési törvény az *útnyitás* céljára elrendelt kisajátítás körében egyes esetekben mellőzte a kártalanítást, mégpedig azzal az indokkal, hogy általa amúgy is nő a megmaradt telekrész értéke, amely ezt bőven pótolja (1937: 6. tc.).

E kisebb eltérésekkel együtt is a kisajátítás fokozatosan bővülő érvényesülési teret nyerő intézménye megmaradt klasszikus körében; fokozottabb igénybevételre elsősorban a *városrendezés* terén került sor. Maga az alaptörvény (1881: 41. tc.) apróbb változtatásokkal túlélt a főlsszabadulást követő koalíciós éveket, s majd csak a "szocialista építés" kezdetén váltotta föl a 114/1951. (V. 27.) MT sz. rendelet. Ám ezzel már másik történet kezdődött...¹⁶

JÓZSEF RUSZOLY

GESCHICHTE DER GESETZLICHEN REGELUNG DER ENTEIGNUNG IN UNGARN (1881-1944)

(Inhalt)

Der Verfasser beschäftigte sich in seiner früheren Studie¹⁷ mit der ersten Periode der modernen Enteignung in Ungarn, bis zur Annahme des Gesetzes XLI vom Jahre 1881 über eine umfassende, auf europäischem Niveau stehende Regelung dieser Rechtsinstitution. Es blieb – mit gewissen Erweiterungen und Modifikationen – bis zum Jahre 1951 in Geltung. In dieser Studie beschäftigt er sich mit der Entstehung der betreffenden Gesetzen der zweiten Periode (1881-1944); nämlich – unter anderen – mit den Gesetzen über Denkmal- und Naturschutz (1881, 1935), mit den Industrieförderungsgesetzen (1890, 1899, 1907) und mit den Gesetzen über Bau- und Ansiedlungsregulierung (1913, 1937).

---

¹⁶ Vö. Ruszoly József, 1977: 37., 1995: 87. (58. j.) Itt említem meg, hogy az utánnomásból (1995) a kisajátítási gyakorlatra s az intézmény továbbfejlesztésére vonatkozó 59. és 60. sz. jegyzet technikai okból lemaradt.

¹⁷ Ruszoly József: A kisajátítás törvényi szabályozásának története Magyarországon (1836-1881); Zf.: Geschichte der gesetzlichen Regelung der Enteignung in Ungarn (1836-1881) = Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. XXIV. Fasc. 3. (1977)